

A comparative and thematic study of Hajib's Guttadgh Bilig & the Qabous Name of the onsour al-maali

Gulten zareei¹

Master's student of Persian language & literature, Open University, Al-Mustafa International University
of Qom, Qom, Iran

supervisor: Atefeh khodayi²

Associate Professor, Department of Persian Language & Literature, Open University, Al-Mustafa
International University of Qom, Qom, Iran

Abstract

Qutadgho Bilig is the first Turkish-Islamic work, which was written by Yusuf Khas Hajib Balasaghuni in ۴۶۷AH in Balasaghun and Kashgar, one of the cities of Central Asia and the center of the Karakhanid territory (Ilk Khanian-Al Afrasiab). In terms of the title, this book has many similarities with Qaboos Namah. Qaboosnameh is a book in fluent Persian language and in the field of educational literature; Such books have a long history in Persian literature and a large part of literary books were written for education. The authors in the current research, which was conducted with a library method and a descriptive-analytical approach, aims to introduce Qutadgho Bilig book to the Persian readers, to confront some of its chapters with the contents of Qaboos Nameh, to show the differences and similarities of the contents of the two books, and in this way to show the difference in the thoughts of the two authors. Specify as much as possible. Finally, considering that a book like Qutadagh Billig with all the features of a good advice letter is available.

Key words: Qaboos Nameh, Nasihat Nameh, Gutadegh Bilig, Youssef Khas Hajib Balasaghoni, onsor al Maali.

¹ Email: Zijin54@gmail.com

² Email: A.khodayi@mou.ir

بررسی تطبیقی و موضوعی قوتادغو بیلگِ حاجب

و قابوس نامهٔ عنصرالمعالی

گلتن زارعی^۱

دانشجوی کارشناسی زبان و ادبیات فارسی دانشگاه مجازی، جامعه المصطفی العالمیه قم، قم، ایران

استاد ناظر: عاطفه خدایی^۲

استاد همکار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه مجازی، جامعه المصطفی العالمیه قم، قم، ایران

چکیده

قوتادغو بیلگِ نخستین اثر ترکی-اسلامی است که یوسف خاص حاجب بلاساغونی آن را در سال ۴۶۲ ه.ق در بلاساغون و کاشغر، از شهرهای آسیای میانه و از مراکز قلمرو قراخانیان (ایلک خانیان-آل افراسیاب) آن را به رشتهٔ نظم درآورده است. این کتاب از نظر عنوان شباهت‌های بسیاری با قابوس نامه دارد. قابوس نامه کتابی به زبان فارسی روان و در شمار ادبیات تعلیمی است؛ این گونه کتاب‌ها در ادبیات فارسی پیشینه بلندی دارند و بخش گسترده‌ای از کتاب‌های ادبی جهت آموزش و تربیت نوشته می‌شدند. نگارندگان در پژوهش حاضر که با روش کتابخانه‌ای و با رویکرد توصیفی-تحلیلی انجام گرفته است، ضمن معرفی کتاب قوتادغو بیلگِ به خوانندگان فارسی زبان، برخی فصل‌های آن را از جهت موضوعی با مطالب کتاب قابوس نامه مقایسه کرده و وجوه افتراق و تشابه مطالب دو کتاب را بیان کرده‌اند. با استفاده از این روش تفاوت اندیشهٔ دو نویسنده تا حد امکان مشخص شد. در نهایت، با توجه به اینکه کتابی مانند قوتادغو بیلگِ با تمام ویژگی‌های یک نصیحت نامهٔ مطلوب در دست است.

کلید واژه‌ها: قابوس نامه، نصیحت نامه، قوتادغو بیلگِ، یوسف خاص حاجب بلاساغونی، عنصرالمعالی.

¹ Email: Zijin54@gmail.com

² Email: A.khadayi@mou.ir

بررسی تطبیقی، مطالعه وجوه اشتراك و افتراق میان دو اثر از ابعاد و جنبه‌های گوناگون است. در ادبیات تطبیقی می‌توان دو اثر از دو زبان متفاوت را با هم سنجید. ادبیات تطبیقی یا هم‌سنجشی شاخه‌ای از نقد ادبی است که از روابط ادبی ملل و زبان‌های مختلف و از تعامل میان ادبیات ملت‌ها با یکدیگر سخن می‌گوید؛ در اصطلاح، حوزه مهمی از ادبیات است که به بررسی و تجزیه و تحلیل ارتباط‌ها و شباهت‌های بین ادبیات، زبان‌ها و ملیت‌های مختلف می‌پردازد. ادبیات تطبیقی، از شاخه‌هایی است که با رونق گرفتن نقد ادبی در قرن نوزدهم در فرانسه شکل گرفته است. در پژوهش حاضر دو اثر ادبی از زبان فارسی و زبان ترکی انتخاب شده است که ظاهراً موضوعی یکسان دارند و هر دو در شمار ادبیات تعلیمی به شمار می‌آیند: «قابوس‌نامه» اثر عنصرالمعالی کیکاوس بن قابوس بن وشمگیر زیاری و «قوتادغو بیلگ» اثر یوسف خاص حاجب بلاساغونی. ادبیات تعلیمی سابقه طولانی مدّت در ادبیات ایران دارد. هدف از نگارش آثار تعلیمی، آموزش و تعلیم مسائل و نکات اخلاقی برای ارتقای اخلاق مخاطب است.

عنصرالمعالی در مقدمه قابوس‌نامه، هدف اصلی نگارش کتاب را پند و اندرز به فرزندش دانسته و می‌گوید که خودش هم واقف بر این هست که جوانان معمولاً به توصیه‌های بزرگترها توجه نمی‌کنند، اما اضافه می‌کند که حتی اگر پسر خودش به سخنان او گوش ندهد، ممکن است این اثر برای دیگران مفید باشد. در مقدمه، همچنین به تبار سلطنتی این خانواده تأکید شده است که با شجره‌نامه‌ای اساطیری به تعدادی از اجدادش که حاکمان محلی بودند و پادشاهان ساسانی بازمی‌گردد. این محتوا می‌توانست برای گیلان‌شاه ارزشمند باشد تا اگر به فرمانروایی رسید یا اگر مجبور بود به دنبال شغل درخور دیگری بگردد، از آن بهره جوید.

یافته‌های پژوهش نشان داد که اگرچه قابوس‌نامه به نثر و «قوتادغو بیلگ» به نظم نوشته شده است، نزدیکی محتوایی باعث شده که این دو اثر قابل بررسی باشند. در ابتدا دو اثر معرفی شدند؛ سپس به تفصیل وجوه شباهت آن‌ها بررسی شد. همانطور که بسیاری از ادبا معتقدند، نزدیکی محتوایی دو اثر کاملاً مشهود و قابل تأمل است. دست کم در ۱۷ فصل از قابوس‌نامه و ۱۶ فصل از کتاب قوتادغو بیلگ، مطالبی مشابه مشاهده می‌شود. بخش اعظم کتاب قوتادغو بیلگ به امور کشورداری و سیاست مربوط می‌شود و درباره اصول دولتمردی بحث می‌کند که کاملاً در هدف و انگیزه با نگارش قابوس‌نامه، هماهنگی دارد.

این پژوهش درصدد است تا به پرسش زیر پاسخ دهد:

آیا اساساً کتاب قابوس‌نامه را در مقایسه با قوتادغو بیلگ، می‌توان نصیحت‌نامه مشهور به قابوس‌نامه نامید؟

نگارنده در این تحقیق، از کتاب قوتادغو بیلگ بهره برده است که مصطفی س کچالین (Mustafa S Kaçalın) آن را آماده و وزارت فرهنگ و گردشگری، اداره کل کتابخانه‌ها و انتشارات آن را به زیور طبع آراسته است. برای تطبیق و مقایسه نیز از کتاب قابوس‌نامه، تألیف امیرعنصرالمعالی کیکاووس بن اسکندر آل زیاری، از روی چاپ لندن ۱۹۵۱ م، زیر نظر علی حصوری، نشر کتابخانه طهوری تهران استفاده شده است.

۱-۱. پیشینه پژوهش

از منظر مقایسه‌ای مقالاتی درباره مقایسه قابوس‌نامه با سایر آثار وجود دارد که مهمترین آنها عبارتند از:

رضانژاد و ضیائی (۱۳۹۹) در مقاله «بررسی تطبیقی سبک زندگی در قابوس‌نامه و نامه سی و یکم نهج البلاغه» به بررسی آداب و مهارت‌های فردی، اجتماعی - فرهنگی، سیاسی و اقتصادی ارائه شده در هر یک از این دو اثر پرداخته‌اند.

حسین آریان (۱۳۹۹) در مقاله «بررسی مقایسه‌ای آموزه‌های تعلیمی، اخلاق فردی و آیین کشورداری در قابوس نامه و سیاست نامه» به آموزه‌های تعلیمی در این دو اثر شاخص تعلیمی پرداخته است. یافته‌های پژوهش نشان داد که در قابوس نامه بیشتر به آموزه‌های اخلاق فردی تأکید شده؛ ضمن آنکه از آموزه‌های مربوط به سیاست و کشورداری غفلت نشده است. در مقابل در سیاست نامه بیشتر در جهت هدف نویسنده و موضوع اثر بر آموزه‌های مربوط به سیاست و کشورداری، تأکید بیشتری صورت گرفته است.

فاطمه الهامی (۱۳۹۱) در مقاله «جایگاه قابوس نامه در قلمرو ادبیات تعلیمی» ابتدا ویژگی‌های خاص نویسنده قابوسنامه را برشمرده‌اند که خود مدل و الگویی از ارزش‌های اخلاقی را به طور غیرمستقیم به نمایش می‌گذارد؛ سپس به دسته بندی موضوعات محتوایی این اثر پرداخته و در فرجام تأثیر ابزار کلامی نویسنده را مورد بررسی قرار داده‌اند.

آثار متعدد دیگری از این دست می‌توان یافت که به دلیل حجم اندک پژوهش از بیان آنها صرف نظر می‌شود.

در میان بررسی‌های تطبیقی هیچ اثری یافت نشد که قابوس نامه و قوتادغو بیلگ را مقایسه کرده باشد؛ بنابراین این پژوهش قابل تأمل و ارزشمند است و برای نخستین بار است که تحقق می‌یابد.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. واژه «قوتادغو بیلگ»

واژه «قوتادغو بیلگ» در دوران مغول نیز وجود داشته که به مجموعه واژه‌های قصار منسوب به چنگیزخان اطلاق می‌شده است که مانند یاسای چنگیزی، به عنوان یک مأخذ قانون در امپراتوری مغول بدان استناد می‌شد. فرضیه‌ای ارائه شده است که بر اساس آن قوتادغو بیلگ اوغوری یوسف بلاساغونی، دست‌کم در پدید آمدن عنوانش بر مغولان تأثیر نهاده است و در پدید آمدن قوتادغو بیلگ چنگیزی نقش داشته (چه بسیاری از آثار مکتوب مغولی تحت تأثیر منابع اوغوری بوده‌اند) ولی از زمان انتشار اثر محمود کاشغری، دیگر تردیدی باقی نمانده که اتباع قراخانیان، خود را اوغور نمی‌دانستند (اگرچه از خط اوغوری استفاده می‌کرده‌اند) و زبانی که یوسف بلاساغونی بدان می‌نوشته، ترکی اوغوری نبوده است بلکه به زبان ترکی خاقانی بوده است. از طرفی دیگر غیرممکن به نظر می‌رسد که قوتادغو بیلگ بغراخان، که روح اسلام به حد اعلای درجه در آن نفوذ کرده است، از طرف اوغورهایی که بودایی و مسیحی باقی مانده بودند، مورد قبول قرار گرفته باشد و بعد به نوبه خود از طریق آنان بر مغولان هم اثر گذاشته باشد.

۲-۲. معرفی کتاب «قوتادغو بیلگ»

این اثر به زبان ترکی خاقانی نوشته شده که زبان ادبی آسیای میانه و زبان دولتی قراخانیان بوده است. ترکی خاقانی را می‌توان زبان کاشغری قدیمی نیز نامید. این همان زبان ادبی است که ترک‌ها تا اوایل قرن چهاردهم در منطقه کاشغر از آن استفاده می‌کرده‌اند. ترکی قراخانی و ترکی خوارزمی در غرب با ترکی چغتایی در دوره تیموری جایگزین شد.

این کتاب مشتمل بر ۶۶۴۵ بیت و در ۸۸ باب تنظیم گردیده است و معنی کتاب «دانش سعادت بخش» است. این کتاب در واقع در بردارنده علم سیاست مدنی و تدبیر منزل، حکمت و علم قدیم است؛ چنان‌که بارتولد آن را با قابوسنامه و برخی دیگر با سیاست‌نامه قابل مقایسه دانسته است. اشعار آن بر وزن عروضی است و بر وزن شاهنامه فردوسی سروده شده است. ولی در میانه‌های

اثر اشعاری دارد که بر وزن هجایی هستند و «بایاتی» نامیده می‌شوند نیز دارد. زبان اثر به رغم وجود پاره‌ای از لغات فارسی و عربی در آن، به‌طور کلی دارای ویژگی‌های ترکی خالص است و از ژانرهای مختلف ادبیات شفاهی و نیز مطالب برگرفته از منابع عربی، فارسی، چینی و یونانی در آن استفاده شده است. کتاب، پس از مقدمه که در ستایش پروردگار و نعت حضرت رسول و خلفا و بزرگداشت خاقان زمان و ذکر سبب تألیف آن، وارد متن اصلی می‌شود داستانی است بر اساس پرسش و پاسخ‌های میان چهار قهرمان اصلی و خیالی که هر کدام نماینده مفهومی مشخص هستند. این چهار شخصیت عبارت‌اند از:

۱ - **گون توغدو:** فرمانروا که نماینده و سخنگوی قانون و عدالت است.

۲ - **آی توغدو:** وزیر که نماینده و سخنگوی دولت و حکومت است.

۳ - **اوگدولمیش:** فرزند وزیر که سخنگوی عقل است.

۴ - **اودگورموش:** زاهدی که نماینده قناعت و انزواست.

داستان با مرگ طبیعی وزیر و فرزندش پایان می‌پذیرد. اثر شاید از آن روی که سال‌های واپسین زندگی یوسف سروده شده است. مشحون از روحیه ناامیدی است. (هیئت، ۱۳۷۷: ۱۵۲-۱۵۰) و (محمد پناه، ۱۳۸۷: ۲۲)

۲-۳. معرفی نسخه‌های قوتادغو بیلگ

نسخه هرات (وین): این نسخه از قوتادغو بیلگ که برای اولین بار یافت شد و از این رو مبنای مطالعات درباره این اثر بود و در سال ۱۴۳۹ میلادی در هرات نسخه برداری شد. این اثر در سال ۱۴۷۴ م، در زمان سلطنت فاتح سلطان محمد ابتدا به توکات و سپس به استانبول منتقل شد. در سال ۱۸۳۹ م، معاون سفارت اتریش، تورک شناس و مورخ مشهور فون هامر آن را در اختیار کتابخانه کاخ امپراتور وین قرار داد. هرمان وامبری، شرق شناس مجاری، ترجمه آلمانی حدود هزار دو بیتی از این اثر را در سال ۱۸۷۰ م، منتشر و رونویسی کرد. در سال ۱۹۱۰ م، رادلوف؛ رونویسی و ترجمه آلمانی آن را منتشر کرد. اولین بار انجمن زبان ترکی، این اثر را در سال ۱۹۴۲ م، به صورت فاکس (کپی رایت) در ترکیه منتشر کرد.

نسخه فرغانه: این نسخه، مهم‌ترین نسخه در میان نسخه‌های قوتادغو بیلگ است. زکی ولیدی توگان که این نسخه را در فرغانه ترکستان یافته است، اطلاعات کلی در مورد اثر ارائه کرده است. بر این اساس صفحات پراکنده کتاب بعدها به هم دوخته شده و رباعیات با آب طلا نوشته شده است. این نسخه که با دقت بیشتری نسبت به نسخه‌های دیگر نوشته شده، ابتدا و انتهایش مفقود شده است و همه سوابق کتاب نیز همراه با این صفحات از دست رفته است. در نسخه فرغانه هیچ پیشگفتار بیتی وجود ندارد. این اثر را انجمن زبان ترکی در سال ۱۹۴۳ م، در ترکیه به صورت فاکس منتشر کرد.

نسخه مصری (قاهره): این نسخه را موریتز محقق آلمانی در سال ۱۸۹۶ م، در قاهره پیدا کرد. قطعات متعلق به قوتادغو بیلگ در میان انبوهی از صفحات پراکنده در کتابخانه جمع‌آوری و حفظ شد. قسمت‌هایی از نسخه از بین رفت، برخی از صفحات ابتدا و وسط آن بر اثر رطوبت آسیب دید؛ اما بقیه آن به خوبی حفظ شد. نسخه با دقت بسیار نوشته شده و محل کلمه‌ها و دوبیتی‌های حذف شده مشخص است و به حاشیه صفحه اضافه شده است. انجمن زبان ترکی فاکس این نسخه را سال ۱۹۴۳ م، منتشر کرد.

قوتادغو بیلگ (علم سعادت) در ۳ جلد و به ۳ زبان (ترکی، ترکی آذربایجانی و فارسی) در سال ۱۳۹۲ توسط انتشارات اختر با ترجمه محمدرضا کریم در ایران منتشر شده است.

۲-۴. قابوس نامه

قابوس‌نامه اثر عنصر المعالی کیکاووس بن اسکندر بن وشمگیر بن زیار از شاهزادگان خاندان زیاری است. این خانواده در قرن چهارم و پنجم هجری در شمال ایران به خصوص در گرگان و طبرستان و گیلان و دیلمستان و رویان و ری حکمروایی داشته‌اند. کتاب در باب اخلاق و سیاست به زبان فارسی نگارش یافته است.

نویسنده این کتاب را برای فرزندش گیلان‌شاه نوشته و در آن از آداب اجتماعی، تربیت فرزند و آداب مملکت‌داری سخن گفته است. او خواسته است با تألیف کتاب، حاصل تجربیات خود را در اختیار فرزندش بگذارد و او را راهنمایی کند و مسائل مختلف زندگانی و هنرها و پیشه‌های گوناگون آن زمان را بدو بیاموزد. قابوس‌نامه کتابی در رسته ادبیات تعلیمی است؛ این گونه کتاب‌ها در ادبیات فارسی پیشینه بلندی دارند و بخش گسترده‌ای از کتاب‌های ادبی جهت آموزش و تربیت نوشته می‌شدند. (الهامی، ۱۳۹۱: ۱۳۲-۱۳۳) نصیحت‌نامه عنوان دیگر کتاب قابوس‌نامه است. (همان: ۱۳۱)

متن کتاب قابوس‌نامه ساده و روان است و نویسنده از حشو و سخن زائد در آن دوری جسته؛ از سجع و تصنع پیراسته و در عوض، به ایجاز و سلاست آراسته است. (نوری، ۱۳۸۰: ۴۱۰) نحوه بیان کتاب صریح و بدون زینت بلاغی یا استفاده از عبارات متوازن است. اگرچه نویسنده عموماً کلامی بسیار ساده دارد که همگان بهره لازم را ببرند، اما گاهی اوقات اصطلاحات فنی رایج در موضوعات مورد توصیف خود را هم معرفی می‌کند. این اثر مشتمل بر ۴۴ باب و یک مقدمه است.

۴. یافته‌های پژوهش

در جدول زیر در ابتدا سرفصل‌های این دو کتاب مقایسه شده‌اند و سپس هر فصل به تفکیک مورد بررسی قرار گرفته است:

سرفصل‌های کتاب قابوس‌نامه	سرفصل‌های کتاب قونادغو بیلگ
باب ۷ - در سخن گفتن از نیک و بد	7.Bölüm: Dilin Erdemini, Kusurunu, Yarar n ve Zarar n Söyler باب ۷ - فضیلت، نقص، فایده و ضرر سخن را می‌گوید
	75.Bölüm: Doğruluğa Doğruluk, İnsanl ğa İnsanl k Yapmay Söyler باب ۷۵ - می‌گوید که در مقابل درستی درستکاری، در مقابل انسانیت انسانیت باید کرد
باب ۸ - در پندهای نوشیروان عادل	21.Bölüm: Ay-Told 'n n Oğlu Ögdü lmiş'e Öğü t Verdiğini Söyler باب ۲۱ - می‌گوید که آی توغدو به پسرش اوگدولمیش توصیه کرده است.
باب ۴۲ - در پادشاهی	28.Bölüm: Beyliğe Yaraşan Bir Beyin Nas l Olmas Gerektiğini Söyler

باب ۲۸ - می گوید که امیری که شایسته امیری هست چگونه باید باشد	
29.Bölüm: Ögdü lmiş Beylere Vezir Olacak Birinin Nas l Olmas Gerektiğini Söyler باب ۲۹ - اوگدولمیش به امیران می گوید که وزیر باید چگونه باشد	باب ۴۰ - در شرایط وزارت
30.Bölüm: Ögdü lmiş Hakana Kumandanlar n Nas l Olmas Gerektiğini Söyler باب ۳۰ - اوگدولمیش به هاکان می گوید که فرماندهان چگونه باید باشند	باب ۴۱ - در سپاه سالاری
34.Bölüm: Ögdü lmiş Hakana Kaibin Nas l Biri Olmas Gerektiğini Söyler باب ۳۴ - اوگدولمیش به هاکان می گوید که کاتب باید چگونه آدمی باشد	باب ۳۹ - در باب شرایط دبیری
34.Bölüm: Ögdü lmiş Odgurm Ş'a Beylere Hizmetin Töresini Özelliğini Söyler باب ۳۴ - اوگدولمیش به اودگورموش از آداب و رسوم و ویژگی های خدمت به امیران می گوید.	باب ۳۷ - در خدمت پادشاه
43.Bölüm: Ögdü lmiş Odgurm Ş'a Ahiretin Dü nya Arac l ğ na Kazan lacağ n Söyler باب ۴۳ - اوگدولمیش به اودگورموش می گوید که آخرت از طریق دنیا به دست خواهد آمد.	باب ۳۱ - در طلب علم دین و قضا
55.Bölüm: Y ld zc larla İlişkiyi Söyler باب ۵۵ - رابطه (امیر) با منجمان چگونه باشد.	باب ۳۴ - در علم نجوم و هندسه
56.Bölüm: Şairlerle İlişkiyi Söyler باب ۵۶ - رابطه (امیر) با شاعران چگونه باشد.	باب ۳۵ - در رسم شاعری
57.Bölüm: Tar mc larla İlişkiyi Söyler باب ۵۷ - رابطه (امیر) با کشاورزان چگونه باشد.	باب ۴۳ - در دهقانی
58.Bölüm: Sat c larla İlişkiyi Söyler باب ۵۸ - رابطه (امیر) با تاجران چگونه باشد.	باب ۳۲ - در بازرگانی کردن
62.Bölüm: Nas l Evlenileceğini Söyler باب ۵۸ - در مورد چگونه ازدواج کردن می گوید.	باب ۲۶ - در زن خواستن
63.Bölüm: Oğul K z Doğunca Nas l Eğitileceğini Söyler	باب ۲۸ - در شناختن حق فرزند

باب ۶۳ - فرزند که به دنیا بیاید چگونه تربیت شود	
64.Bölüm: Çal şanlara Nas l Davran lacağ n Söyler باب ۶۴ - می گوید چگونه باید با خدمتکاران رفتار کرد 65.Bölüm: Ögdü lmiş Odgurm ş'a Yemeğ e Gitmenin Töresini Söyler باب ۶۵ - اوگدولمیش به اودگورموش آداب و رسوم رفتن به شام (مهمانی) را می گوید 66.Bölüm: Ögdü lmiş Odg rm ş'a Yemeğ e Çağ rman n Töresini Söyler باب ۶۶ - اوگدولمیش به اودگورموش آداب و رسوم دعوت کردن به شام (مهمانی) را می گوید	باب ۱۰ - در ترتیب طعام خوردن باب ۱۲ - در مهمان شدن و عیش خوردن
Ekleme Bölüm 1: Gençliğ e Ac yarak Yaş l l ğ n Söyler باب اضافه شده ۱ - (نویسنده کتاب) با دلسوزی در مورد جوانی اش (و بعد از آن) از پیری اش می گوید	باب ۹ - در پیری و جوانی

۱-۴. بخش اول

مقایسه کتاب قابوسنامه، باب ۴۲ - در آیین پادشاهی و کتاب قوتادغویلیک باب ۲۸ - می گوید که امیری که شایسته امیری هست چگونه باید باشد.

موضوع ۱:

« بدان ای پسر که اگر پادشاه باشی پارسا باش و چشم و دست از حرم مردمان دور دار و پاک شلوار باش، که پاک شلواری پاک دینی است...» (قابوسنامه، باب ۴۲، صفحه ۱۷۹)

1985 sak nuk kerek beg ne k lk ar ğ 1985 Bey gü nahtan sak nmal ve temiz olmal

ar ğ l k tiler tutç urğ ar ğ Asl temiz olan hep temizlik ister

ترجمه بیت ۱۹۸۵: حاکم باید از گناه دوری کند و پاک باشد، کسی که پاک است همیشه پاکی می خواهد

1987 kal bolmasa beg sak nuk sü zü k 1987 Eğer bey sak ngan ve temiz kalpli olmazsa

ar ğs z bolur barça k lk ü zü k

İşleri temiz olmaz ve yar m kal r

ترجمه بیت ۱۹۸۷: اگر حاکم محتاط و پاک دل نباشد، کارش تمیز (درست) نمی شود و ناتمام می ماند

موضوع ۲:

«هر کاری که بخواهی کرد با خرد مشورت کن، که وزیر پادشاهی خردست.» (قابوسنامه، باب ۴۲، صفحه ۱۷۹ و ۱۸۰)

1968 bodunuğ bilig birle bast begi

1968 Halk n bilgiyle yönetir beyi

bilig bolmasa işke yakmaz Ögi

Bilgisi olmazsa işe yaramaz ald

ترجمه بیت ۱۹۶۸: او (حاکم) با دانش (خرد) بر قوم خود حکومت می کند، بدون دانش (خرد) بی فایده است.

1995 ne edgü -turur bu kişike Öge

1995 İnsan için ak l ve bilgi ne iyi şeydir

Ögi bolsa Ötrü atağü Öge

Akl olduğı için dan şmanl ğa atan r

ترجمه بیت ۱۹۹۵: عقل و دانش برای آدم خیلی چیز خوبی است، آن آدمی که عقل (خرد) دارد را مشاور می کنند (کسی که باخرد است به مقامات خوبی می رسد)

موضوع ۳:

«... پس باید که کار به بزرگی کند از کردار و گفتار تا نام نیک یابد...» (قابوسنامه، باب ۴۲، صفحه ۱۹۰)

2171 kamuğ erdemi bolsa erde Örü

2171 Bü tü n erdemi herkesten ü stü n olmal

bodunka bé rü r bolsa edgü tÖrü

Halka karş adaletli davranmal

ترجمه بیت ۲۱۷۱: تمام فضیلت او (حاکم) باید بالاتر از همه باشد، باید برای مردم منصف بود

1963 bodunka begi artuk ü drü m kerek

1963 Halk için beyin çok seçkin olmas gerek

köñü l til köni k lk ködrü m kerek

Gönlü , dili doğru, tavr l ml olmas gerek

ترجمه بیت ۱۹۶۳: برای عموم، امیر باید بسیار نخبه باشد، قلبش، زبانش درست، رفتارش معتدل باشد.

موضوع ۴:

«...گفته‌اند بدترین کاری پادشاه را دلیری رعیت است و نافرمانی حاشیت و عطایی که ازو بیاید بمستحقان نرسد و عزیز دیدار باش تا بچشم لشکر و رعیت خوار نگردی و زینهار خویشتن را خوار مدار و بر خلقان حق تعالی رحیم باش؛ اما بر بی‌رحمان رحمت مکن، ولکن با سیاست باش...» (قابوسنامه، باب ۴۲، صفحه ۱۸۰)

2122 beg alçak kerek bolsa köñli açuk 2122 Bey hem aç k hem alçak gönü llü olmal

yazukluğ kişidin keçü rse yazuk Suçlu kişilerin suçunu bağ şlamal

ترجمه بیت ۲۱۲۲: حاکم باید هم گشاده رو باشد و هم متواضع، تقصیر گناهکاران را باید ببخشد.

2123 isinü r er at terk bağ rsak bolur 2123 Erat hemen ona s n r ve içten bağlan r

bağ rsak kişiler tapuğsak bolur İçten bağl kişiler gönü lden hizmet eder

ترجمه بیت ۲۱۲۳: دلِ مردم فوراً به او (حاکم) گرم می‌شود و دلبستگی درونی به او پیدا می‌کنند، مردمی که دلبستگی درونی (به حاکم) دارند، با جان و دل خدمت می‌کنند.

2124 bodun başç begke bu himmet kerek 2124 Halk n baş olan beye himmet gerek

bu himmet bile hem mü rü vvet kerek Bu himmetle birlikte mü rü vvet de gerek

ترجمه بیت ۲۱۲۴: رئیس مردم نیاز به همت دارد، در کنار این همت، به مروت نیز نیاز است.

2127 bu himmet bile hem siyaset kerek 2127 Bu himmetle birlikte bir de siyaset gerek

siyasetka beglik riyaset kerek Siyaset için de beylik riyaseti gerek

ترجمه بیت ۲۱۲۷: در کنار این همت، به سیاست نیز نیاز است، سیاست نیز به ریاست رهبری نیاز دارد.

2128 siyaset bile beg tü zer é l törü 2128 Siyasetle bey dü zenler ili, yasay

kara k lk itlü r siyaset körü Halk bu siyasete göre dü zenler tavr n

ترجمه بیت ۲۱۲۸: حاکم با سیاست، شهر را، قانون را ترتیب می‌کند، خلق نسبت به این سیاست کردارشان را ترتیب می‌کنند.

2131 isizke siyaset yor tğū kerek

2131 Kötü insanlara karşı siyaset yürütmeli

bodun bulğanuk n siyaset süzer

Halk n bulan kl ğ n siyasetle süzmeli

ترجمه بیت ۲۱۳۱: علیه افراد بد باید با سیاست رفتار کرد، آشفتگی را با سیاست باید پالایش (درست) کند.

2160 tü zü halkka köñlü n bağ rsak bulun

2160 Bü tü n halka karşı gönlü lden ve içten ol

tuç edgü lü k k l sen edgü bulun

İyilik yap sen iyilik bul

ترجمه بیت ۲۱۶۰: با همه مردم صادق و بی ریا باش، نیکو کن، تا نیکو بینی.

2161 bodunka as ğ k l yul p k lma yas

2161 Halka yararlı ol, zarar verme

k l nç edgü tutğ l isiz yas bas

Tavr n iyi tut, kötü lerin zarar n önle

ترجمه بیت ۲۱۶۱: برای عموم مفید باش، آسیب نرسان، نگرش خود را خوب نگه دار، اجازه نده آدم‌های بد به مردم آسیب برسانند.

۲-۴. بخش دوم

مقایسه کتاب قابوسنامه، باب ۱۲ اندر مهمانی کردن و مهمان شدن و شرایط آن و کتاب قونادغو بیلگ باب ۶۵ - اوگدولمیش به اودگورموش آداب و رسوم رفتن به شام (مهمانی) را می گوید و باب ۶۶ - اوگدولمیش به اودگورموش آداب و رسوم دعوت کردن به شام (مهمانی) را می گوید:

موضوع ۱:

« ... مردمان بیگانه را هر روز مهمانی مکن که هر روز بسزا مهمانی نتوانی داشت، نگر که در یک ماه چند بار میزبانی کنی، آنچه پنج بار کنی به یک بار کن و آنچه که از آن پنج بار خرج خواهی کرد، در یک بار بکن، تا خوان تو از همه عیب‌ها بری بود و زبان عیب جویان بر تو بسته شود...» (قابوسنامه، باب ۱۲، صفحه ۵۳)

4644 kal sen ok y n té se sen kişig

4644 Eğer sen çağ rmak istersen baskalarını

ok ğ l velkin ked itgil işig

Çağ r, velakin iyi yap işini

ترجمه بیت ۴۶۴۴: اگر تو هم بخواهی دیگران را به مهمانی دعوت کنی، دعوت کن ولیکن کارت را خوب انجام بده (خوب پذیرایی کن).

4645 ayak tirki ew bark ar ğ tut tōšek 4645 Evi, bark temiz tut, döşek döşe
tōşegil aş içgü yé me ked kerek Aş n, içeceğin de seçkin olmal yine

ترجمه بیت ۴۶۴۴: خانهات را تمیز نگه دار، کوسن کف بگذار، غذایت، نوشیدنی هات هم باید برگزیده باشد.

موضوع ۲:

«...چون مهمان را به خوان برند کوزه‌ای آب خوردن در میان خوان بنهند و صاحب دعوت و کسان آواز آنجا بروند و یک تن از دور بایستد

از بهر کاسه نهادن تا چنانکه خواهند بمراد خود نان بخورند...» (قابوسنامه، باب ۱۲، صفحه ۵۴)

4648 usa edgü itgil sen aş suw ar ğ 4648 Olabildiğince iyi ve temiz haz rla yemeği
todup kopsu barsu keligli ar ğ Doyup kals n yemeğe gelenlerin tü mü

ترجمه بیت ۴۶۴۸: غذا را تا حد امکان خوب و تمیز آماده کن، تا همه آنهایی که آمدند سیر باشند.

4653 kişi aş yé se sen öze içgü tut 4653 Kişi aş yedikçe ü zerine içecek tut
an içse içgü yé me ök anut Onu içince yine içeceği haz r tut

ترجمه بیت ۴۶۵۳: هنگام غذا خوردن به مهمان نوشیدنی بده، وقتی آن را می خورد، دوباره نوشیدنی آماده نگه دار.

موضوع ۳:

«...اگر مهمان روی مهمان هر کسی مرو که حشمت را زیان دارد...» (قابوسنامه، باب ۱۲، صفحه ۵۶ و ۵۷)

4578 bularda kayu erse aş suw yé gü 4578 Bunlardan hangisine gitmeli
an teñle barğu azu barmağu Hangisine gitmemeli, bunu bilmeli

ترجمه بیت ۴۵۷۸: به کدام یک از این مهمانی ها باید بروید، به کدام یک نباید برود، باید بداند.

موضوع ۴:

«... و چون بروی نیک گرسنه مرو و سخت سیر نیز مشو که اگر هیچ نخوری میزبان بیآزارد و اگر به اطراف خوری زشت باشد...»

(قابوسنامه، باب ۱۲، صفحه ۵۷)

4583 kal itseler aş saña oğrayu

4583 Eğer senin için bir yemek verirlerse

ol aşka ye me bar sewindü r ye yü

Git, yemeklerini yiyerek onlar da sevindir yine

ترجمه بیت ۴۵۸۳: اگر شما را به مهمانی دعوت کردند، برو با خوردن غذایشان آنها را خوشحال کن.

4598 kişi utruk tü rmek alma tigü

4598 İnsanlar n Önü ndeki lokmay alma

öz utru negü erse alğü ye gü

Kendi Önü ndeki neyse onu al p ye

ترجمه بیت ۴۵۹۸: لقمه‌ای که جلوی دیگران هست را نگیر، هر چه در مقابل توست آن را بردار و بخور.

۵. نتیجه‌گیری

ادبیات تطبیقی، گونه‌ای از ادبیات است که با استفاده از آن می‌توان دو اثر از دو زبان متفاوت را با هم سنجید و قابلیت‌های آن را به معرض نمایش گذاشت. در این پژوهش دو اثر ادبی از زبان فارسی و زبان ترکی انتخاب شده‌اند که ظاهراً موضوعی یکسان دارند و هر دو از منابع تعلیمی محسوب می‌شوند: «قابوس‌نامه» اثر عنصرالمعالی کیکاوس بن قابوس بن وشمگیر زیاری و «قوتادغو بیلیگ» اثر یوسف خاص حاجب بلاساغونی.

نگارندگان این دو اثر ارزشمند را برای بررسی تطبیقی برگزیده‌اند. اگرچه قابوسنامه به نثر و «قوتادغو بیلیگ» به نظم نوشته شده است، نزدیکی محتوایی باعث شده که این دو اثر قابل بررسی باشند. در ابتدا دو اثر معرفی شدند؛ سپس به تفصیل وجوه شباهت آنها بررسی شد. همانطور که بسیاری از ادبا معتقدند، نزدیکی محتوایی دو اثر کاملاً مشهود و قابل تأمل است. دست کم در ۱۷ فصل از قابوسنامه و ۱۶ فصل از کتاب قوتادغو بیلیگ، مطالبی مشابه مشاهده می‌شود. بخش اعظم کتاب قوتادغو بیلیگ به امور کشورداری و سیاست مربوط می‌شود و درباره اصول دولتمردی بحث می‌کند که کاملاً در هدف و انگیزه با نگارش قابوس‌نامه، هماهنگی دارد. قوتادغو بیلیگ به عنوان کتابی اخلاق مطرح شده است و یکی از خصوصیات این کتاب، این است که با عنوان‌های پندنامه، اندرزنامه و کتاب نصیحت از آن یاد می‌شود. این نیز از وجوه قابل تأمل این دو کتاب است.

منابع

آریان، حسین (۱۳۹۹)، «بررسی مقایسه‌ای آموزه‌های تعلیمی، اخلاق فردی و آیین کشورداری در قابوس‌نامه و سیاست‌نامه»، پژوهشنامه ادبیات تعلیمی، سال ۱۲، ش ۴۶، تابستان، ۱-۲۲.

الهامی، فاطمه (۱۳۹۱)، «جایگاه قابوس‌نامه در قلمرو ادبیات تعلیمی»، پژوهشنامه ادبیات تعلیمی، سال ۴، ش ۱۶، زمستان، ۱۳۱-۱۵۸.

امیرعنصرالمعالی کیکاووس بن اسکندر (۱۳۴۳)، قابوس‌نامه، از روی چاپ لندن ۱۹۵۱ م، زیر نظر علی حصوری، تهران: کتابخانه طهوری.

رضا نژاد، رجبعلی و دیگران (۱۳۹۹)، «بررسی تطبیقی سبک زندگی در قابوس‌نامه و نامه سی و یکم نهج البلاغه»، ادبیات فارسی (دانشگاه آزاد مشهد)، ش ۶۷، بهار، ۱-۱۱.

محمد پناه، بهنام (۱۳۸۷)، ترکان در گذر تاریخ، تهران: سبزان.

نوری، نظام‌الدین (۱۳۸۰)، «بخش نویسندگان»، تاریخ ادبیات و فرهنگ، مازندران: زهره.

هیئت، جواد (۱۳۷۷)، تورکلرین تاریخ و فرهنگینه بیر باخیش (Türkl rin Tarix V M d niy tin Bir Bax Ş)، تهران: انتشارات وارلیق.

یوسف خاص حاجب (۲۰۱۹)، قوتادغو بیلیگ، تصحیح مصطفی کاجالین، تهران: وزارت فرهنگ و گردشگری، اداره کل کتابخانه‌ها و انتشارات.